

Debatt

JUSTISMORD OG KARAKTERDRAP

Kaj Skagen, ajjja@online.no

I NYTT NORSK TIDSSKRIFT 1-2/2016 kritiserte jusprofessor Eivind Kolflaath forskningsprosjektet «Justismordets dramaturgi», som ble ledet av litteraturprofessor Arild Linneberg. Artikkelen avfødte en debatt i *Klassekampen* om prosjektets faglige grunnlag og kvalitet. I løpet av debatten ble rapporteringen av forskningsprosjektet bragt frem. Dermed fikk de faglige spørsmål selskap av nye tema: Orden eller uorden i forskningsrapporten, og – etter hvert som saken ble ført videre i andre aviser enn *Klassekampen* – bruk eller misbruk av forskningsmidler. Her skjedde en sammenblanding av 1) forskningsprosjekt, 2) forskningsrapport, 3) forskningsmidler og 4) forsker. Mens det ikke var noe prinsipielt å utsette på Kolflaaths artikkel i NNT og debatten i *Klassekampen*, skapte de senere avisoppslagene et inntrykk av at det skulle være foregått vitenskapelig og økonomisk svindel, mens uregelmessighetene i virkeligheten kun forelå når det gjaldt rapporteringen av forskningsprosjektet.

Det faglige berøringspunkt mellom Linneberg og meg er Treholt-saken, som inngår i «Justismordets dramaturgi» og i særlig grad anskueliggjør fortellingens

rolle i retten, fordi denne saken under ivaretagelse av de samme fakta åpner for flere mulige versjoner av hva som faktisk hendte.

For noen år siden ba Linneberg meg om å holde en forelesning om Treholt-saken innenfor hans retorikkurs ved Universitetet i Bergen, hvilket jeg har gjort noen ganger, bygget på min bok *Retten som ingen kunne målbinde* fra 1985, en polemisk analyse av Treholt-dommen (Skagen 2011). I det følgende vil jeg gi et kort sammendrag av et tema jeg har berørt i disse forelesningene innenfor Linnebergs kurs, før jeg kommer tilbake til pressens behandling av Linneberg.

Treholt-saken som fortelling

Treholt-saken manglet både tilståelse og avgjørende beviser for at overlevering til Sovjetunionen av hemmelig informasjon som angikk rikets sikkerhet hadde funnet sted. Sakens fakta var ikke tilstrekkelige til å skape en sammenhengende fortelling om Treholt som sovjetisk storspion. For eksempel fantes det ikke pengesummer av betydning før et stykke ut på 1980-tallet, mens dommen forutsatte at Treholt var sovjetisk agent siden midten av 1970-tallet. Dette skapte

DEBATT

et troverdighetsproblem for storspionfortellingen, fordi man måtte godta at dens hovedperson arbeidet gratis for KGB i minst et decennium. Hadde man nøydt seg med kjensgjerningene, måtte man ha antatt at Treholt ikke kunne ha vært KGB-agent før tidligst på 1980-tallet, da de større pengesummene kunne påvises. Men dette ville betydd at Treholt hadde hatt et nært forhold til KGB-mannen Gennadij Titov uten å være vervet agent. Det ville ha problematisert dommen, fordi det åpnet for at det nære forholdet på 1980-tallet ikke nødvendigvis betød at Treholt var en vervet agent.

Fortellingen om storspionen krevde derfor antagelsen om at Treholt hadde mottatt store pengesummer for spionasje fra KGB også fra 1975 av, selv om det ikke fantes spor etter slike penger. Også de pengesummene som det fantes belegg for måtte forstås slik at de for det meste kom fra KGB, om det ikke skulle oppstå et fiksjonsbrudd i storspionfortellingen. For eksempel oppga Treholt at de tretti tusen dollar politiet fant i hans attachékoffert i august 1983 for det meste kom fra den irakiske etterretningstjeneste og at bare to-tre tusen dollar var «reisepenger» fra Titov. Men retten fordelte pengene vilkårlig, slik at tyve tusen dollar kom fra KGB (Skagen 2011: 27n).

Treholts adferd stemte med spionrollen, også på 1970-tallet. Men samtidig hadde han ikke adgang til informasjon som angikk rikets sikkerhet før på 1980-tallet. At større pengesummer kom fra KGB helt siden 1975, og at informasjon som angikk rikets sikkerhet var blitt overlevert etter 1982, måtte man anta på grunnlag av den spionasjeaktige adferden, uten avgjørende bevis i hvert enkelt

tilfelle. Man hadde med andre ord en forbryter, men ingen forbrytelse. Den måtte man slutte seg til, eller «dikte» opp. Retten tok i bruk litterære virkemidler for å skape en fortelling som lot Treholt fremstå som sovjetisk storspion.

Men forholdet mellom Treholt og KGB lignet ikke bare et forhold mellom en agent og hans føringsoffiserer; det lignet også fremgangsmåten KGB brukte for å etablere relasjoner med en person man ønsket å verve som agent på et senere tidspunkt. Flere skildringer av denne verveprosessen, for eksempel fra Jan Guillous selvbiografi *Ordets makt og avmakt* (2009) og John Barrons beskrivelse i *KGB today. The hidden hand* (1983) av hvordan den sovjetiske agenten Stanislav Levtsjenko fanget en japansk politiker i sitt nett, har paralleller til Treholts historie.

Hvis retten hadde åpnet for at Treholt-saken kunne ha handlet om hvordan en norsk politiker og diplomat under KGBs kurtise lot seg føre over grense etter grense like til den faktiske overtagelse av rollen som spion, ville det ha vært unødvendig å gripe til så sterke diktteriske virkemidler som dommen til sist gjorde.

Etter mitt syn er Treholts historie i første rekke nettopp en slik vervehistorie, som i likhet med andre vervehistorier ikke utelukker spionasjelignende handlinger, illegitime pengesummer og agentaktig adferd. Hadde retten valgt vervehistorien fremfor storspionfortellingen, måtte straffen blitt mildere. Det kan være en påminnelse om hvor viktig bevisstheten om at de samme utilstrekkelige fakta kan inngå i forskjellige fortellinger eller forklaringer, er for rettsikkerheten.

Vervefortellingen

Anlegger man verveperspektivet på Treholt-saken, åpnes det for å ta inn flere fakta i forståelsen og forklaringen av Treholt enn hva dommens fortelling om storspionen tillot.

Det viktigste er kanskje det nevnte forhold som dommen legger liten vekt på, nemlig at Treholt ikke hadde tilgang til opplysninger som angikk rikets sikkerhet før han ble tatt opp som elev ved Forsvarets Høyskole i 1982, samtidig som han pleiet omgang med KGB-folk helt fra 1967. Hvis Treholt virkelig var sovjetisk storspion, må han tidlig ha satset på en politisk karriere i den hensikt å komme i posisjon til å begå landsforræderi 10–15 år senere. Men det er langt mer rimelig å tro at dette var *russernes* langsiktige plan for ham, mens han selv pleiet omgang med dem av andre, mer personlige grunner, som for eksempel politisk interesse, forfengelighet og svakhet for smiger, behovet for en farsfigur, fascinasjonen for spenning og trangen til å oppfattes som viktig, etter hvert også svakheten for lettjente penger.

Dette perspektivet gjør det også lettere å forstå hvordan Treholt, mens han var ambassaderåd ved den norske FN-delegasjonen i New York tidlig på 1980-tallet, tumlet med fantastiske planer om å avslutte sin politiske karriere og arrangere et «mini-OL» i Aten samt etablere et oljekonsortium som skulle kjøpe opp norske borerettigheter og selge dem til Sovjetunionen ved hjelp av stråmenn. Slike fakta er vanskelig å få inn i fortellingen om den rasjonelle storspionen uten at den taper troverdighet.

Vervefortellingen forklarer også hvorfor norsk og amerikansk politi kun-

ne overvåke Treholt så tett i årevis uten å finne en eneste faktisk formidling av materiale som angikk rikets sikkerhet, også etter tiden på Forsvarets høyskole. Innenfor denne fortellingen blir det rimelig å anta at noen slik overlevering ikke fant sted, men at det fra KGBs side var tenkt til en senere fase i verveprosessen. Også andre enkeltheter, som for eksempel at Treholt på grunn av en kvinnehistorie kunne glemme klokken og komme for sent til det avtalte møtet med Titov i Helsinki i 1983, som politiet betraktet som bekreftelsen på at han var spion (Skagen 2011: 33), blir langt mer forståelig innenfor vervefortellingen enn innenfor storspionfortellingen.

Rettsaken som «litterært» prosjekt

Slik kan storspionfortellingen utfordres av vervefortellingen. Det tydeliggjør hvorfor det kan være viktig å se Treholt-saken også i et *litterært* perspektiv, slik som det blir gjort i forskningsprosjektet «Justismordets dramaturgi». I den realistiske roman streber forfatteren etter å forstå personer og utvikle forløp på en sammenhengende måte og uten innslag som skaper fiksjonsbrudd og tap av troverdighet. I Treholt-saken ville dommerne forstå og forklare Treholt som sovjetisk storspion, men uten nok fakta til å skape en sammenhengende og motsigelsesfri fortelling. Fordi mye av saken lå i mørket, måtte den opplyses og utvides med antagelser som måtte gjøres etter samme prinsipper som utviklingen av personskildring og fortelling i den realistiske roman. Dermed falt dommen uvegerlig inn i litteraturvitenskapens område.

Ideen om å utforske de litterære dimensjonene i en dom nærmere, kan der-

DEBATT

for ikke avfeies uten videre. Hvordan denne utforskningen er blitt utført i «Justismordets dramaturgi» har som sagt vært gjenstand for kritikk i jusprofessor Eivind Kolflaath's artikkel «Justismord, lov og litteratur – En fortelling og mislykket tverrfaglighet» i NNT 1–2/2016, og i den etterfølgende debatt i *Klassekampen*. Men mens slik kritikk og debatt inngår i den akademiske normalitet, er det uvanlig at anonyme lederskribenter i tabloidpressen tar parti i debatten med bombastiske utsagn i telegramstil, slik som i *Dagbladet* 14. juli, der det i pakt med sensor-anonymiteten ble utdelt beste karakter til Kolflaath og strykkarakter til Linneberg. Den navnløse lederskribenten skrev at «Linnebergs prosjekt er av slett vitenskapelig kvalitet og helt uten relevans for jusen og rettsvitenskapen», og at «Linneberg også (har) løyet om hva prosjektet faktisk har medført av forskning» (*Dagbladet* 2016). En leder i *Dagens Næringsliv* 12. juli var mer tilbakeholden, men også her ble det vist til at «den rause opptellingen» av forskningsresultater i Linnebergs rapport var «ledd i prosjektets rapportering tilbake til Forskningsrådet på bruken av seks millioner kroner», hvilket ikke er uriktig, men som samtidig åpnet for en undertekst om misbruk av offentlige midler (*Dagens Næringsliv* 2016). En lignende undertekst fremkom i *Bergens Tidendes* nyhetsoppslag om saken samme dag, hvor et stort portrett av Linneberg ble kommentert med en ingress som fortalte at «Litteraturprofessor Arild Linneberg fikk tildelt millioner for å forske på justismord. Rapporten er full av feil og overdrivelser. – Dette skulle ikke vært godkjent, sier Norges Forskningsråd.» (*Bergens Tidende* 2016).

For den uinformerte avisleser formidlet pressen dermed en pikant fortelling om korrupsjon i den akademiske verden. En professor hadde stukket millioner av offentlige kroner i egen lomme, utført slett forskning og jukset for at det ikke skulle oppdages, og nå ville de ansvarlige ta affære.

Fiksjonsfortelling i pressen

Det som faktisk var skjedd, var mindre dramatisk. Et forskningsprosjekt er ikke det samme som en forskningsrapport, men det så ikke ut til at alle pressefolkene hadde dette helt klart for seg. Under et forskningsprosjekt leverer man jevnlig rapporter samt en oppsummerende sluttrapport om prosjektet, som inneholder dets forskningsresultater i form av vitenskapelige publikasjoner, formidling rettet mot allmennheten, faglige konferanser og seminarer etc. Det er ingen ting i veien for at et forskningsprosjekt kan holde et høyt vitenskapelig nivå samtidig som rapporten har feil og mangler.

Da Linneberg i debatten i *Klassekampen* (Linneberg 2016) selv bragte inn rapporten som et argument for sin forskning, ble debatten flyttet fra forskningsprosjektet til forskningsrapporten, fordi Kolflaath kunne vise at det var ført opp for mange forskningsresultater og at noen var ført i feil kategori (Kolflaath 2016b). Plutselig var temaet ikke lenger justismord og dramaturgi, men hvordan en forskningsrapport var blitt ført.

Da dette temaet ble flyttet fra *Klassekampen* til de andre avisene, ble rapporteringsfeil umiddelbart til forskningssvindler, forgiftet av antydninger om at noen skulle ha jukset til seg forskningsmillioner. Det springende punkt, nemlig

om rapporten ville bli godkjent når den ble rettet opp, noe den høyst sannsynlig vil bli, ble oversett. Det var ikke forskningsprosjektet, men *rapporten om forskningsprosjektet*, som ifølge Norges Forskningsråd ikke skulle ha vært godkjent, og som måtte rettes opp. Nettopp dette ble poengtert av Jesper Simonsen, fungerende administrerende direktør i Forskningsrådet: «Det er imidlertid viktig å understreke at feil og mangler i sluttrapport ikke er ensbetydende med at prosjektet ikke er tilfredsstillende, eller at midlene ikke er brukt i henhold til kontrakt.» (*Bergens Tidende*, 14. juli).

I sine oppslag skapte særlig *Dagbladet* og *Bergens Tidende* et førsteinntrykk hvor forskningsprosjekt, forskningsrapport, forskningsmidler og forsker fløt sammen. Man unnlot å gjøre tydelig oppmerksom på at bevilgninger til et forskningsprosjekt går til et fagmiljø, i stor grad til finansiering av ph.d.-stipendier og postdoc.-stillinger, og naturligvis ikke til forskningslederen personlig. Oppslagene skapte dermed en fiksjonsfortelling om akademisk korrupsjon, om ikke for de godt informerte, så i alle fall for avisenes overfladiske lesere og Linnebergs uvenner og nærmiljø.

Det var en anskuelsesundervisning i relevansen av litteraturprofessorens tverrfaglige tilnærming. Denne pressehistorien om hvordan enkeltstående fakta kan arrangeres i en fortelling som er sensasjonell og slående, men grunnleggende usann, kunne føyes inn som en illustrerende fotnote til «Justismordets dramaturgi».

Referanser

- Barron, J. (1983). *KGB today. The Hidden Hand*. New York: Readers Digest Press.
- Bergens Tidende (2016, 12. juli). «Rapport om justismord full av feil».
- Dagens Næringsliv* (2016, 12. juli). «Pinlig affære».
- Guillou, J. (2009). *Ordets makt og avmakt*. Oslo: Piratforlaget.
- Kolflaath, E. (2016a). «Justismord, lov og litteratur – En fortelling om mislykket tverrfaglighet». *Nytt Norsk Tidsskrift* 33 (1–2), s. 145–157.
- Kolflaath, E. (2016b, 9. juli). «Arild Linnebergs tallmagi». *Klassekampen*.
- Linneberg, A. (2016, 18. juni). «Domstolens løpegutt». *Klassekampen*.
- Skagen, K. ([1985] 2011). *Retten som ingen kunne målbinde. En forsvarstale for Arne Treholt*. Oslo: Ex Libris. Ny utgave med nytt forord og kommentarer, Oslo: Bokvennen.
- Simonsen, J. W. (2016, 14. juli). «Viktig med til-lit». *Bergens Tidende*.